

HAMMARBY-SKARPNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

VANDRINGAR MED HAMMARBY-SKARPNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

Referat från en film på Youtube, ”4 arkitekter om Skarpnäck”, en vandring hösten 2015 med reflektioner av arkitekterna för området Leif Blomqvist, Pär Gustafsson, Klas Tham och Peer-Ove Skånes

Filmare: Rami Medhat Abdel-Salam. Klippning: Gunnar Jutelius

Länk till filmen i Youtube (63 min): <https://www.youtube.com/watch?v=Lma5oHGqC8>

Den här filmen är inte producerad av Hammarby-Skarpnäck Hembygdsförening, men anses ändå värd att referera och göra tillgänglig via föreningens hemsida.

Deltagarna presenterar sig, stående centralt vid Skarpnäcks allé denna molnfria oktoberdag cirka 35 år efter planeringens genomförande. Från vänster:

Leif Blomqvist, planarkitekt i Stockholm Stad och ”först på plan” vid utformandet av området, från ett gräsfält till en ny stadsdel.

Pär Gustafsson, landskapsarkitekt, har tidigare jobbat med Ralph Erskine i England, men jobbade här hos Arken Arkitektkontor.

Klas Tham, som anställd hos Ralph Erskine arkitektkontor, huvudansvarig för planläggning i projektet.

Peer-Ove Skånes, var inte med i den ursprungliga arkitekttävlingen men kom in strax därefter. För utformningen medverkade ganska många, och en uppdelning skedde med en för varje kvarter, men själv var han inblandad i alla kvarter.

Förutsättningarna för bebyggelse var inte de bästa, allt var gammal sjöbotten med mäktiga lerlager, och grundvattnet låg en halv meter under ytan. Husen fick planeras utan källare. Rörstråk och tekniska utrymmen fick placeras på tak, vilket ses här och var i takens utformning. Kvarterens placering påverkades av markförhållanden. Där det var bäst förutsättningar blev kvarteren större, t ex närmast den blivande tunnelbanan, medan marken med sämst grundförhållanden blev parkmark. Resultatet blev en miljö där det är lite spännande att se från olika vinklar och betraktningsställena i gatumiljö eller inne i kvarteren. (Det finns en medaljong på en fasad över arkitekturpriset Kasper Sahlinpriset, som stadsplaneringen fick äran av). Till miljön hör att balkongerna, som normalt brukar vara 140 cm djupa, här är 240 cm, detta på initiativ av byggherren HSB, som även tipsade om det tekniska utförandet av dessa.

Alla husen har markerade skorstenar av svart plåt, ursprungligen mest av dekorativa skäl, att ge en kontakt med himlen. Genom att de gjordes högre än normalt kunde de även ha funktionen att skapa drag till ventilationen, vilket skulle utgöra tekniskt/ekonomiskt motiv förutom synintrycket.

Husen har genomgående fasader av rött tegel, en lösning som bestämdes tidigt i projektet. Risken fanns annars att rå betong skulle dominera, eftersom det förväntades vara billigare.

Klas Tham gjorde efterforskningar och hittade en leverantör av billigt tegel i Hallsberg. Det var tegel med små defekter från bränningen. De hade olika fasadstruktur, borstade, sandade mm, men alla hade samma färg på baksidan. Hela lagret köptes in, till halva priset mot normalt och för att användas med baksidan utåt. Tegelmurningen gjordes inom HSB-kvarteren med avvikelser vid varje trapphus, så att variation erhöles ifrån det som annars kunde bli stereotyp. Kitchigt, tyckte några, men så blev det.

Ett av husen längs allén fick av någon anledning gult tegel, vilket uppskattades som ett avbrott. När första kvarteret var byggt och tilldelas arkitekturpriset kom en reporter från Expressen ut, och intervjuade murarna. De tyckte att det var ett roligt projekt, trots att de inledningsvis motsatt sig att mura med baksidan utåt.

Nu kommer Leif Blomqvist in. Vi hade som utgångspunkt det sk storgårdssystemet, och började att lägga ut rutnätet för detta, liksom en allé i mitten. Något centrum planerades inte, etableringsviljan var inte stor, Konsum och ICA oräknat, och med Farsta centrum inte långt borta. Butikslokaler planerades längs allén, men inte i övrigt. I mitten en frikyrka i kombination med en idrottshall, vård för både kropp och själ. För pensionärer fanns ett vårdboende i programmet, men med den dåliga erfarenheten från tidigare servicehus blev det istället utspridda lägenheter för äldre, kombinerat med viss service i form av samlingssal och bibliotek i nuvarande Kulturhuset.

Klas Tham skjuter in: Ett problem uppstod genom att olika lokaler i bottenvåningen krävde olika takhöjd, som löstes med den briljanta idén från Pär Gustafsson att istället variera markhöjden, så att lägenheterna och dess fönsterrader kunde få samma höjd. Lite varierande terrasser fick man på köpet. Balkongerna inne på gårdarna fick lite oregelbunden placering, så att även en fyraåring skulle kunna peka ut för en kompis vilken lägenhet han eller hon bor i.

För Skarpnäcksstaden är de söder därom belägna naturområdena en tillgång, som tillgängliggjordes av en gångbro över och en viadukt under motorvägen. För att ta sig till båda dessa passager behövdes en vandring diagonalt genom stadens rutnät, vilket ledde till att det

blev ett flertal små gångpassager genom kvarterens gårdar och små parker, som gjorde det mer spännande att ta sig fram till fots.

Allén är 800 meter lång, och det behövdes en slutmarkering. Detta slut markerades genom hisstornet till höghuset vid Pilottorget. Genom att läget för T-stationen planerades där skulle det bli ett markerat utropstecken. Nu blev T-läget tio år senare ett annat, vilket får accepteras.

I arkitekttävlingen som Ralph Erskine arkitektkontor vann fanns ju typutföranden för lägenheterna. Senare under planeringen kom teamets nestor, Peer-Ove Skånes, på idén med en enkel modul grundad på måtten 5 och 10 meter, med vars hjälp över 80 olika lägenhetstyper kunde tas fram, från små uthyrnings- eller student-ettor till femrummare. Detta uppmärksammades vid Sahlinprisets utdelning. De ca 50 trapphusen i HSB:s 6 kvarter område var alla olika, så att alla kunde känna sig hemma i ett unikt boende.

Taken är väldigt synliga och varierande i området. Det bidrar till att himlen blir mer närvarande, både för troende och andra, och att det skydd som ett tak ger visualiseras.

Leif Blomqvist berättar om daghemmen, förskolorna, som i huvudsak fick en placering i bottenvåningen i bostadshusen, trots att byggherrarna motarbetade detta. Med denna lösning kunde barnen få ha samma lekplats både vardagar och helger. För att uppnå det antal lägenheter som krävs för en T-station måste husen i genomsnitt ha minst fyra lägenhetsplan, vilket ger problem med skuggning i gatumiljön och de nedre lägenheterna. Därför är alla gator minst tjugo meter breda, tillsammans med förgårdar, som också motiverats för att minska insyn i lägenheter i bottenvåningen. Förgårdarna gjorde ju också att behovet av kommunala planteringar minskade. Redan första året efter inflyttning var det full grönska i förgårdsmark, medan kommunala planteringar dröjde väsentligt. Så den planeringen, med förgårdar, blev en succé.

I programmet ingick även att det skulle byggas kallmurar i den yttre miljön, men det visade sig inte fungera i vårt klimat, en erfarenhet som är generell. Även med krönblock av natursten vittrar teglet inunder.

Med oljekrisen några år tidigare var husens energiförbrukning i fokus i den tidiga planeringen. Stockholms hems vd Sten Berg sa spontant att ”vi ska ha tegelfasader”, motiverat att de under den tiden drev många ombyggnader med dyra tilläggsisoleringar och fasadbyten. Innan affären med teglet från Hallsberg hade HSB och BGB känt sig närmast tvingade att anamma detta mål, trots att det bara var fråga om en överenskommelse, som lett till en bra affär avseende teglet, och till dagens tegelstad.

Alla tycker ju om tegel, utom möjligen borgarrådet Mats Hult, som kom ut hit och sa till Leif ”Det är för mycket tegel!”, varför historien om fasadvalet lades fram för honom. Sedan gör sig rött tegel väldigt bra mot blå himmel och grönt gräs, som denna dag.

Peer-Ola berättade om balkongerna, som föreskrivits utförda av fiberbetong, bara omkring 3 cm tjocka. En tillverkare hade ställt hit en provbalkong, som någon av ingenjörerna sparkade till, med följd att den rasade ihop. Det visade sig vara en oarmerad prototyp. Nu har verkligheten visat att de håller.

Leif berättade att Skarpnäcksprojektet var i slutfasen av det s k miljonprogrammet, en lösning med ordnad finansiering med statliga lån och en mängd villkor och gränser. Bland annat

rymdes inte hissar i budgeten för så här låga hus, varför en lösning med loftgångar användes, vilket aldrig varit en lyckad lösning.

Den statliga finansieringen, tillsammans med miljökrav om trafiken i området, ledde till att parkeringsfrågan löstes med separata P-hus.

Pär nämnde om att det i slutet av miljonprogrammet dök upp en kampanj för bättre utemiljö, något som tidigare haft låg prioritet i den statliga finansieringen. Det dök därefter upp många möjligheter till tilläggsfinansiering, t ex för kombinerade lekplatser för gårdar och förskolor.

Pär visar gårdsmiljön i kv Varmfronten, där det ordnats trånga infarter till cykelförråden och där det med hjälp av ett kastanjetråd och en parklyktstolpe ordnats små intima gårdsmiljöer. Övrig del av gården bildar en stor yta, som skiljs från husen och balkongerna av utvalda träd, så att gårdsytan på ett sätt blir skild ifrån husen.

Klas Tham minns att han studerade i Rom något år omkring 1973 och kom hem och möttes av kritiska synpunkter på det då i full gång varande miljonprogrammet. Hur kunde det bli så här, när arkitekterna hade de bästa ambitioner och var väl utbildade. Han studerade en bok av den brittiske professorn Peter F. Schmidt, som hade svaret på frågan hur man skapar bra boendemiljö, de s k svårsmätbara egenskaperna. Det blev till en skrift ”Stadsbyggnad och gestaltning och ett avsnitt i handboken Bygg omkring 1980, och påverkade i hög grad Skarpnäcksprojektet. En viktig aspekt för en arkitekt är ett begrepp om skalan, den relativa storleken på den mark och på det som ska byggas.

Peer-Ove tar upp begreppet asymmetrisk balans, samtidigt som vi ser alléns södra fasad. Han förklarade sig som en varm anhängare av asymmetri, vilket inte minst präglar taken.

I slutdiskussionen påtalades att husen kanske har för små taksprång, att rejäla taksprång skapar en visuell stabilitet. Leif försvarade med att klassiska tegelfasader inte förknippas med stora taksprång. Se Danmark, som har mer tegeltradition än vi. Leif berömde Peer som den som förtjänstfullt utformat taken. Peer nämnde att just takutformningen här varit förebild för många andra projekt i landet.

Klas avslutade vandringen med att framföra att vi arkitekter nog kunde vara lite smånöjda med vårt arbete med Skarpnäcksfältet.

Refererat av Hans Severinson, januari 2021.